

de mos

Jaargang 31
Juni 2015

ISSN 0169-1473

Een uitgave van het
Nederlands
Interdisciplinair
Demografisch
Instituut

Bulletin
over
Bevolking
en
Samenleving

6

NIDI

inhoud

- 1 **Geboortedaling in Rwanda: voorbeeld voor Sub-Saharisch Afrika?**
- 4 Nederlandse Demografiedag 2015
- 5 **Doorstuderen biedt bescherming op de arbeidsmarkt**
- 7 Tweede demografisch dividend lonkt
- 8 **Terugkeer van Joden naar Israël**

Foto: DFID UK Department for International Development's photostream/Flickr

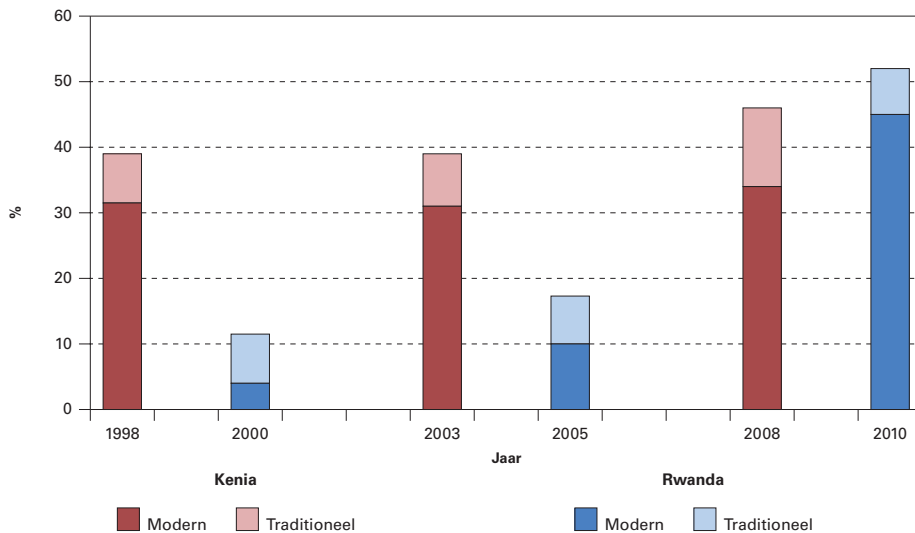
Geboortedaling in Rwanda: voorbeeld voor Sub-Saharisch Afrika?

DIEUDONNÉ MUHOZA, ANNELET BROEKHUIS
& PIETER HOOIMEIJER

De geboortedaling in Rwanda in de afgelopen tien jaar is fors te noemen. Van gemiddeld ruim 6 kinderen per vrouw naar 4,5 is een aanzienlijke stap die om een verklaring roept. In welke mate zijn economische en sociale factoren van belang geweest in deze daling en welke rol heeft de overheid hierbij gespeeld? Met voorzichtig optimisme kijken de auteurs naar de toekomst waarin deze daling volgens hen zal voortzetten.

Afrika – vooral Sub-Saharisch Afrika – is het werelddeel met de hoogste geboortecijfers. De bevolkingsgroei, momenteel 2,5 procent tegen 1 procent in de rest van de wereld, blijft daardoor ook de komende decennia onverminderd hoog. Naar verwachting zal voor het jaar 2100 de Afrikaanse bevolking toenemen van 1 miljard nu naar 3,5 miljard of meer. De geboortedaling in Sub-Saharisch Afrika is wel op gang gekomen, maar het tempo van de daling hapert. Rwanda voert, als een van de weinige landen in Afrika, een zeer actief beleid om de bevolkingsgroei terug te dringen. De regering van dit kleine en dichtbevolkte Afrikaanse land ziet de snelle bevolkingsgroei – 2,6 procent per jaar – als een hindernis voor armoedebestrijding en economische vooruitgang. In 2000 formuleerde de regering het terugdringen van die bevolkingsgroei als één van haar demografische beleidsprioriteiten. Kennelijk heeft dit beleid de gewenste gevolgen, want tussen 2005 en 2010 daalde het totaal vruchtbaarheidscijfer (TVC) van 6,1 kinderen per vrouw naar 4,5. Daarmee bereikte Rwanda hetzelfde geboorteniveau als buurland Kenia, één van de Afrikaanse voorlopers op het gebied van gezinsplanning waar de geboortedaling al meer dan 35 jaar geleden begon. Rwanda heeft Kenia zelfs gepasseerd in de mate van gebruik van moderne anticonceptie (figuur 1). Zal deze Rwandese geboortedaling zich in de toekomst doorzetten? En welke lessen kunnen we leren van Rwanda?

Figuur 1. Percentage gebruikers van geboorteregeling in Kenia en Rwanda (vrouwen met partner)

Bronnen: Demographic Health Survey-rapporten, diverse jaren.

Erste fase van geboortedaling

Aan een daling van het gemiddelde kindertal in gezinnen gaat een daling vooraf van het *gewenste* kindertal onder ouderparen. Ouders willen minder kinderen in vergelijking met voorgaande generaties door bijvoorbeeld verandering in de verhouding tussen de kosten en baten van het hebben van kinderen. Deze veranderingen zijn op hun beurt een gevolg van grotere economische en sociale veranderingen in de samenleving. Denk aan de overgang van een rurale agrarische naar een urbane samenleving waar de bevolking meer en meer werk vindt buiten de landbouw. Niet alleen economische factoren beïnvloeden hoe ouders aankijken tegen gezinsgrootte, maar ook sociale en culturele factoren hebben invloed op de waarden en normen met betrekking tot het voortplantingsgedrag.

Veranderingen in al die achterliggende factoren voltrekken zich niet op dezelfde wijze, en ook niet op het zelfde moment voor diverse sociale groepen binnen een land. Daardoor ontstaan er tijdens de eerste fase van het geboortedalingsproces in de regel grotere verschillen in zowel *gewenst* als in *werkelijk* kindertal tussen sociale groepen. Met andere woorden, ook al daalt het *gewenste* kindertal, niet elk ouderpaar is op dezelfde wijze bereid om het voortplantingsgedrag

aan te passen, bijvoorbeeld door gebruik van anticonceptie. Bovendien is anticonceptie niet voor elk ouderstel bereikbaar in een arm land met nog gebrekkige faciliteiten en gezondheidszorg.

Gewenst en werkelijk kindertal

Hoe denken Rwandezen en Kenianen nu over gezinsgrootte? In beide landen ligt, volgens de uitkomsten van de laatste *Demographic and Health Surveys* (DHS) het *gewenste* kindertal onder de vier (tabel 1). In Kenia is dit aantal (3,8) al heel lang stabiel. In Rwanda daarentegen daalde het van 4,9 in 2000 tot 3,3 kinderen in 2010. Het *gewenste* kindertal wordt gemeten door aan alle vrouwen zonder kinderen te vragen naar het *gewenste* aantal en aan vrouwen met kinderen te vragen hoeveel kinderen zij gekozen zouden hebben als zij opnieuw aan gezinsvorming konden beginnen. In beide landen ligt het *gewenste* kindertal lager dan het feitelijk gemeten kindertal (TVC). Hieruit mag niet worden geconcludeerd dat de laatste kinderen ongewenst zijn, alleen dat men achteraf minder kinderen als ideaal ziet.

Kijken we in meer detail naar het *gewenste* aantal in vergelijking tot het aantal levende kinderen van de moeders, dan signaleren we een opmerkelijk verschil tussen Rwanda en Kenia (figuur 2). In beide landen ligt het omslagpunt bij vier kinderen. In Rwanda vormt dit kindertal een scherpe scheidslijn. In dit land vinden al drie van de vier moeders met een gezin vanaf vijf of meer kinderen hun gezinsomvang te groot, in Kenia ligt dit aandeel behoorlijk lager – één op twee.

In Rwanda is de consensus onder vrouwen ook groter dan in Kenia: 3 tot 4 kinderen is voldoende voor de meeste moeders. Ook de cijfers in tabel 2 illustreren deze verschillen tussen de twee landen. Terwijl zich in Kenia verschillen voordoen in het *gewenste* kindertal naar bijvoorbeeld opleiding, economische positie en religie, zien we dit patroon niet terug in Rwanda.

Wat zijn nu de verbanden tussen demografische, sociaal-economische en sociaal-culturele variabelen? En wat is de kloof tussen het *gewenste* en *feitelijke* aantal kinderen van moeders met een vaste partner en met minimaal twee kinderen? Bij de analyse is ook gekeken naar de interactie tussen sociaal-economische variabelen en religie. De analyses bevestigen het bovengeschetste beeld. In Kenia ligt het *gewenste* kindertal van de rijkere en goed opgeleide bevolkingsgroepen dichter bij het traditionele vervangingsniveau van 2,1 kinderen per vrouw, ongeacht religieuze achtergrond, terwijl arme, ongeschoolde groepen, vooral binnen de moslimgemeenschap, een voorkeur voor grote gezinnen hebben. Het goed opgeleide deel van de bevolking is bovendien in staat via gezinsplanning het kindertal ook daadwerkelijk te beperken. In Rwanda daarentegen, wensen arme ongeschoolde vrouwen gemiddeld een bijna even groot kindertal als rijkere, goed opgeleide vrouwen. De religieuze achtergrond speelt hierbij een veel minder differentiërende rol. De kloof tussen het *gewenste* en het *werkelijke* kindertal geldt in Rwanda voor alle onderscheiden groepen.

Tabel 1. Demografische kerncijfers voor Kenia en Rwanda (jaar van onderzoek DHS)

Demografische kerncijfers	Kenia	Rwanda
Totaal vruchtbaarheidscijfer	4,6 (2008/9) 4,9 (2003) 4,7 (1998)	4,6 (2010) 6,1 (2005) 5,8 (2000)
Gewenst kindertal*	3,8 (2008/9) 3,9 (2003) 3,8 (1995)	3,3 (2010) 4,3 (2005) 4,9 (2000)
Gebruik anticonceptie **	46% (2008/9)	52% (2010)

* Alle gehuwde vrouwen.

** Gebruik tijdens het DHS onder niet-zwangere vrouwen.

Bronnen: DHS-rapporten; Muhoza (2014).

Dezelfde statistische analyse voor Rwanda in het jaar 2005 gaf in hoofdzaak dezelfde uitkomsten als in 2010: een algemeen geldende voorkeur voor een lager kindertal dan het werkelijke aantal en geen statistische aanwijzing voor verschillen tussen sociale groepen. Het gemiddeld kindertal was in 2005 echter nog aanzienlijk hoger met gemiddeld 6 kinderen per vrouw tegen 4,5 kinderen vijf jaar later. Tussen 2005 en 2010 is in Rwanda zowel de bereidheid om anticonceptiemiddelen te gebruiken als de bereikbaarheid (in termen van betaalbaarheid en beschikbaarheid) ervan zeer sterk gestegen, dit laatste als gevolg van het gevoerde overheidsbeleid. Hoe ziet dat beleid er uit?

Aanpak gezondheidszorg Rwanda

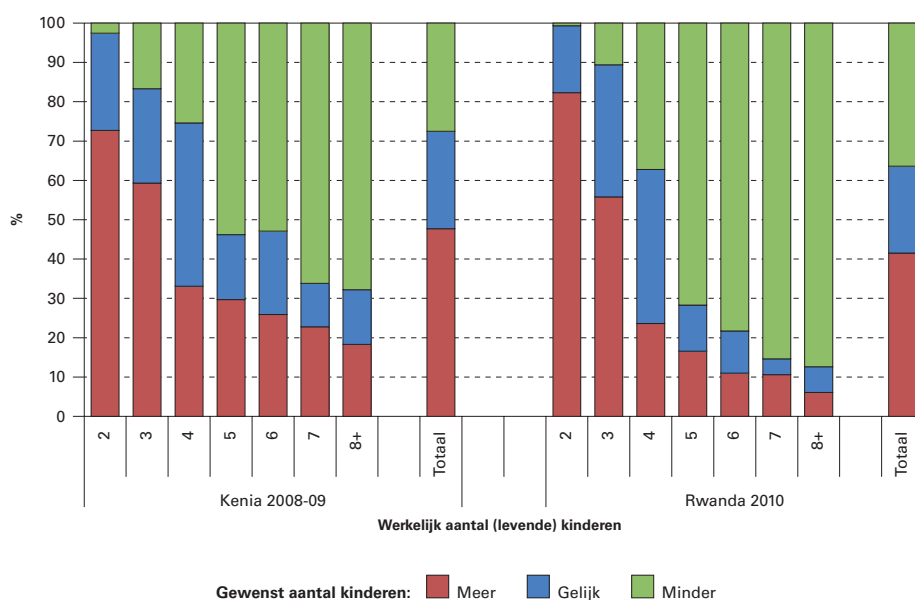
Sinds 2006 is het stimuleren van gezinsplanning een belangrijk onderdeel van het overheidsbeleid op het terrein van de gezondheidszorg. Rwanda heeft gekozen voor een zogenaamd *community based* gezondheidszorgsysteem. Aan dit systeem zijn een simpele ziektekostenverzekering en toegang tot gezinsplanningsfaciliteiten gekoppeld. De overgrote meerderheid van de Rwandezen is intussen via dit systeem verzekerd van basisgezondheidszorg.

Wat zijn de kenmerken van dit gezondheidszorgsysteem? Om draagvlak te creëren voor gezinsplanning zijn eerst discussies gestart op regeringsniveau en in het parlement, waarin veel (50%) vrouwelijke volksvertegenwoordigers zitten. Daarna is via inschakeling van regionale en lokale leiders het onderwerp bespreekbaar gemaakt in de dorpen. Deze aanpak om op dorpsniveau onderwerpen als gezinsplanning en toegang tot (reproductieve) gezondheidszorg te bespreken en de uitvoering in handen te geven van drie lokale gezondheidswerkers heeft het gebruik van de opgezette voorzieningen bevorderd. Hoewel niet in alle gebieden de toegang tot deze voorzieningen in dezelfde mate is verbeterd, is toch op het terrein van bereikbaarheid van anticonceptie veel vooruitgang geboekt. Het gevolg is dat effectieve gezinsplanning wordt toegepast door moeders uit brede lagen van de bevolking, ook door arme vrouwen op het platteland. De voorkeur van Rwandese vrouwen gaat daarbij vooral uit naar de prikpil. Het percentage gebruiksters van moderne anticonceptie met een vaste partner steeg licht tussen 2000 en 2005 van 4 naar 10 procent. Maar in 2010 paste al één op de twee vrouwen een anticonceptiemethode toe; 45 procent gebruikte een moderne, effectieve methode en 7 procent een traditionele.

Toekomstverwachting Rwanda

Zal het toepassen van gezinsplanning in Rwanda doorzetten en zullen de jongere ouderparen het houden bij een gezinsgrootte van twee of drie kinderen? Een aantal ontwikkelingen ondersteunt een voorzichtig bevestigend antwoord op deze vraag. Allereerst laten de uitkomsten van de volkstelling in 2012 een voortgang van de daling van het totaal vruchtbaarheidscijfer zien (tot 4,3 kinderen). Bovendien ambiëren mannen in Rwanda – in tegenstelling tot elders in Sub-Saharisch Afrika, zoals in Kenia – gemiddeld een lager kindertal dan hun vrouwen. Het verschil is

Figuur 2. Percentage vrouwen met twee of meer kinderen naar werkelijk en gewenst aantal kinderen in Kenia en Rwanda

Bron: Muhoza (2014).

miniem voor vaders en moeders met kleine gezinnen, maar loopt op tot ruim één kind voor ouderparen met minimaal zes kinderen. Uit veel onderzoek blijkt dat voor een effectieve gezinsplanning de houding van beide ouders ten opzichte van het gewenste kindertal van essentieel belang is. De normen van de Rwandese mannen lijken een verdere geboortedaling (voorlopig) in ieder geval niet in de weg te staan.

Ook het verschil in het gewenste kindertal tussen jonge en oudere vrouwen in Rwanda kan duiden op een voortgaande daling. De jongste vrouwen (tot 25 jaar) zeggen gemiddeld minder dan drie kinderen te willen. Het verschil in gewenst kindertal tussen de jongste en oudste moeders is in Rwanda in 2010 groter dan in de periode daarvoor. Ook willen de Rwandese jonge vrouwen gemiddeld minder kinderen dan hun leeftijdsgenoten in Kenia die nog een kindertal van 3,5 ambiëren.

Tabel 2. Gemiddeld gewenst aantal kinderen naar opleiding, economische positie en religie in Kenia en Rwanda

	Kenia 2008/9		Rwanda 2005		Rwanda 2010	
	Christenen	Moslims	Christenen	Moslims	Christenen	Moslims
Landelijk gemiddelde	4.3		4.4		3.6	
Opleiding						
Geen	5.9	8.3	4.7	4.0	4.0	4.0
Basis school niet voltooid	4.1	5.6	4.4	3.9	3.6	3.2
Basis school voltooid	3.7	5.1	4.2	4.4	3.5	3.1
Vervolg onderwijs	3.2	3.9	3.8	3.7	3.5	3.5
Economische positie						
Zeer laag	4.9	8.3	4.5	5.0	3.6	3.4
Laag	4.0	7.4	4.5	4.3	3.7	3.6
Midden	4.0	5.9	4.5	4.4	3.6	2.6
Hoog	3.6	5.4	4.4	3.9	3.8	4.0
Zeer hoog	3.1	4.5	4.1	3.7	3.5	3.2
Totaal per religie	3.8	6.7	4.4	3.9	3.6	3.4

Bron: Muhoza (2014).

Foto: Gates Foundation/Flickr

Nederlandse Demografiedag 2015

De Nederlandse Vereniging voor Demografie (NVD) organiseert op woensdag **25 november 2015** in het Academiegebouw van de Universiteit Utrecht voor de achtste keer de Nederlandse Demografiedag. Op de Demografiedag 2015 worden de meest recente onderzoeksbevindingen gepresenteerd op het brede en interdisciplinaire terrein van bevolkingsvraagstukken.

Keynote speaker is Dr. Tomáš Sobotka van het Vienna Institute of Demography (Wittgenstein Centre for Demography and Global Human Capital), met zijn presentatie 'European fertility: continuity and reversals'.

Naast het plenaire deel bestaat de dag uit enkele rondes van zowel Nederlands- als Engelstalige parallelle sessies en een postersessie. Tot 14 augustus kunnen abstracts worden ingediend via de website: <http://www.nvdemografie.nl>.

Tevens is er de mogelijkheid voor studenten om mee te dingen naar de scriptieprijs van €500, uitgelooft door het NIDI en de NVD. Hiervoor kunnen tot 30 september masterscripties worden ingediend, die in de afgelopen twee jaar zijn afgerond (demografiedag@gmail.com). Daarnaast dingen onderzoekers die een poster presenteren mee naar de NVD Poster Award van €100.

De achtste Nederlandse Demografiedag begint om 09:00 u en wordt aan het einde van de middag afgesloten met een borrel. Voor meer informatie en registratie, surf u naar <http://www.nvdemografie.nl>.

Ten tweede heeft Rwanda zeer positieve resultaten laten zien op het terrein van de zogenaemde Millennium Ontwikkelingsdoelen van de Verenigde Naties. Vooral het terugdringen van de zuigelingensterfte, waarvan het gestelde doel al vóór 2015 werd bereikt, zal effectieve gezinsplanning gunstig beïnvloeden. Bij hoge zuigelingen- en kindersterfte zijn ouders immers minder bereid hun kindertal klein te houden gezien het risico om een kind te verliezen. Positief is ook dat Rwandezen geen uitgesproken voorkeur hebben voor zonen. De goede resultaten op het gebied van het onderwijs kunnen eveneens aan verdere uitbreiding van gezinsplanning bijdragen. Er bestaat immers een verband tussen kennis over, acceptatie en gebruik van anticonceptie en de mate van scholing. Als de groei van het aantal geschoolde ouders doorzet zal dit naar verwachting een verdere geboortedaling door effectievere gezinsplanning stimuleren.

Ten derde is de grote betrokkenheid van de overheid bij gezinsplanning van belang. De financiering van het gevoerde beleid, mede mogelijk gemaakt door donorhulp, is echter nog niet duurzaam. De bijdragen van de burgers dekken niet de kosten van de zorg. De sterke afhankelijkheid van dit overheidsbeleid en de bekostiging ervan via buitenlandse donoren houden het risico in dat de beschikbaarheid van effectieve anticonceptie kan haperen en als gevolg daarvan de geboortedaling zal stagneren. Dit blijkt uit de ontwikkelingen in Kenia. Kenia was het eerste Afrikaanse land met een expliciet en succesvol bevolkingsbeleid. Via uitbreiding van het aantal publieke en private faciliteiten voor gezondheidszorg voor moeder en kind werd voorlichting gegeven over gezinsplanning. De gestage economische groei, de verbeterde kennis over geboorteregulering en de toegenomen toegang tot anticonceptiemiddelen zorgden in Kenia voor een gestage groei van het gebruik van deze middelen. Na 1998 is de groei echter afgezwakt (figuur 1). Redenen hiervoor zijn problemen met de voorziening van anticonceptiemiddelen en een verschuiving van aandacht voor gezinsplanning naar bestrijding en preventie van hiv en aids in het overheidsbeleid en in programma's van donoren.

Rwanda als lichtend voorbeeld?

Kunnen we concluderen dat de ontwikkelingen en de aanpak van het bevolkingsbeleid in Rwanda een voorbeeld zouden kunnen zijn voor andere landen in Sub-Saharisch Afrika? Het antwoord is zowel nee als ja.

Nee, omdat Rwanda geen doorsnee Afrikaans land is. De opmerkelijke daling van het gewenste kindertal en het feitelijke geboorteniveau staan grotendeels los van de sociaal-economische ontwikkeling die elders in de wereld (ook in Kenia) samenging en gaat met demografische modernisering. Het opmerkelijke gebrek aan differentiatie ten aanzien van zowel gewenste kindertal als de vraag naar geboorteregeling naar opleidingsniveau, religie en sociaal-economische positie kan in Rwanda vooral in verband worden gebracht met het probleem van de extreme schaarste aan land en de hoge bevolkingsdruk op natuurlijke hulpbronnen. Het hebben van veel kinderen wordt door brede lagen van de Rwandese bevolking als een last ervaren. Deze situatie wordt wel aangeduid met 'Malthusiaanse' armoede. Onder deze omstandigheden valt het gevoerde bevolkingsbeleid al snel in 'vruchtbare aarde'.

Het antwoord is ja, omdat Rwanda een voorbeeld voor andere landen kan zijn als het gaat om de integrale aanpak van bevolkings- en gezondheidszorgbeleid. Er is eerst ingezet op verhoging van het politieke draagvlak op alle overheidsniveaus, daarna op bewustwording onder de bevolking en verhoging van de toegang tot gezondheidszorg en moderne anticonceptie. De *community based* (dorpsgerichte) aanpak hiervan en het stimuleren van discussie over beleid en uitvoering ervan op gemeenschapsbijeenkomsten schept bewustwording en draagvlak voor lokale en nationale problemen én mogelijke oplossingen daarvoor. En daar kunnen andere landen in de regio zeker van leren.

Deze bijdrage is gebaseerd op resultaten van het onderzoek *Breaking the Cycle: reproductive health and poverty decline in Rwanda* van de Nationale Universiteit van Rwanda en de Universiteit Utrecht, gefinancierd door NWO en de Hewlett Foundation.

Dieudonné Muhoza, University of Rwanda, e-mail: D.N.Muhoza@ur.ac.rw

Annelet Broekhuis, Universiteit Utrecht, e-mail: E.J.A.Harts@uu.nl

Pieter Hooimeijer, Universiteit Utrecht, e-mail: P.Hooimeijer@uu.nl

LITERATUUR:

- Habimana Kabano, I., A. Broekhuis en P. Hooimeijer (2013), Fertility decline in Rwanda: is gender preference in the way? *International Journal of Population Research*, 2013, pp. 1-9.
- Muhoza, D.N. (2014), *Excess Fertility and Family Planning in Rwanda. Understanding the shift to a high contraceptive prevalence country*. Proefschrift. Universiteit Utrecht, Faculteit Geowetenschappen.

Doorstuderen biedt bescherming op de arbeidsmarkt

MARK VISSER, MAURICE GESTHUIZEN, GERBERT KRAAYKAMP
& MAARTEN H.J. WOLBERS

Een terugblik op de carrière van oudere werknemers

Het verhogen van de arbeidsparticipatie van ouderen staat hoog op de politieke agenda. Is langer doorwerken echter ook haalbaar voor kwetsbare groepen op de arbeidsmarkt? Vooral lager opgeleide ouderen lopen het risico om arbeidsongeschikt of werkloos te raken. Doorstuderen zoals via een postacademische opleiding lijkt oudere werknemers tegen onvrijwillige uittreding te beschermen.

Opleiding speelt een belangrijke rol bij arbeidsmarktintrede en bepaalt grotendeels de kans op het vinden van een passende baan. In het onderwijs verkrijgen mensen kennis en vaardigheden – veelal aangeduid met de term ‘menselijk kapitaal’ – die van doorslaggevend belang zijn voor arbeidsmarktsucces. Werkgevers vatten menselijk kapitaal namelijk op als een belangrijk teken van arbeidsproductiviteit. Personen die over veel menselijk kapitaal beschikken (bij toetreding tot de arbeidsmarkt draait het met name om een hoog opleidingsniveau) en daarom als zeer productief worden ingeschat door werkgevers maken meer kans op een goede baan. De hoogste vorm van onderwijs die in Nederland mogelijk is, betreft het volgen van een opleiding na het behalen van een doctoralexamen of een masterdiploma aan een universiteit. Hierbij kan onder andere worden gedacht aan een artsexamen, notariaat, een promotietraject of opleiding tot registeraccountant, maar het kan tevens gaan om postacademische nascholingsactiviteiten of specifieke bedrijfs cursussen. Werknemers die postacademisch onderwijs (PAO) hebben genoten, beschikken over veel menselijk kapitaal in termen van opleidingsniveau en kunnen daarmee zeer aantrekkelijk zijn voor werkgevers. Een voor de hand liggende verwachting is dan ook dat zij het beter doen op de arbeidsmarkt. De vraag is echter of die verwachting klopt en wat bedoelen we met ‘beter doen’ op de arbeidsmarkt?

In deze bijdrage bestuderen we de beroepsloopbanen van mannen met postacademisch onderwijs als hoogst behaalde opleidingsniveau. Onze aandacht gaat vooral uit naar de latere arbeids-carrière. De vergrijzing van de Nederlandse bevolking en de daarmee samenhangende discussie over pensionering maken vraagstukken met betrekking tot oudere werknemers zeer relevant. Wie treedt bijvoorbeeld (nog) vervroegd uit en wie werkt langer door? Voor wie is het verlaten van de arbeidsmarkt (on)vrijwillig? Maar nog belangrijker: in hoeverre hangt dit af van opleidingsniveau en de eerdere beroeps-carrière? Onze verwachting is dat werknemers het beter doen in de late beroepsloopbaan, wanneer zij beschikken over relevante werkervaring en adequate kwalificaties die niet verouderd zijn. Een belangrijke indicator van dergelijke kwalificaties is de scholing die mensen hebben gevolgd na het afronden van

Foto: atelier PRO/Flickr

het academisch onderwijs. Op latere leeftijd kan dit zich onder meer vertalen in een lagere kans op baanverlies.

De beroepsloopbanen van postacademici

Allereerst nemen we de verdeling van hoogst behaalde opleidingsniveau onder de loop om een

DATA

We gebruiken vier metingen (1998, 2000, 2003 en 2009) van de Familie-enquête Nederlandse Bevolking (FNB). Dit is een grootschalig survey onder een representatieve groep Nederlanders van 18 tot en met 70 jaar en hun partners. Een uniek kenmerk van de FNB is dat de complete levensloop van alle ondervraagden in het kader van opleiding en beroep in kaart is gebracht. Zo is voor elk levensjaar aan respondenten gevraagd welke positie zij op de arbeidsmarkt innamen, naast informatie over de beroepsinhoud en de werkgever. Dit maakt het mogelijk de (late) beroepsloopbaan nauwkeurig in beeld te brengen. Naast een selectie op leeftijd (45 jaar en ouder), hebben we ook een selectie gemaakt op sekse. De resultaten hebben uitsluitend betrekking op oudere mannen. Hiervoor zijn twee belangrijke redenen. Ten eerste behoort het merendeel van de oudere vrouwen in de data niet tot de beroepsbevolking na het huwelijk of het krijgen van kinderen en dit verandert niet gedurende hun verdere leven. Daardoor kunnen geen uitspraken worden gedaan over gebeurtenissen in hun late beroepsloopbaan. Ten tweede is het aantal oudere vrouwen dat postacademisch onderwijs heeft gevolgd simpelweg te laag.

Tabel 1. Aantal mannelijke 45-plussers en hun gemiddelde beroepsstatus naar opleidingsniveau

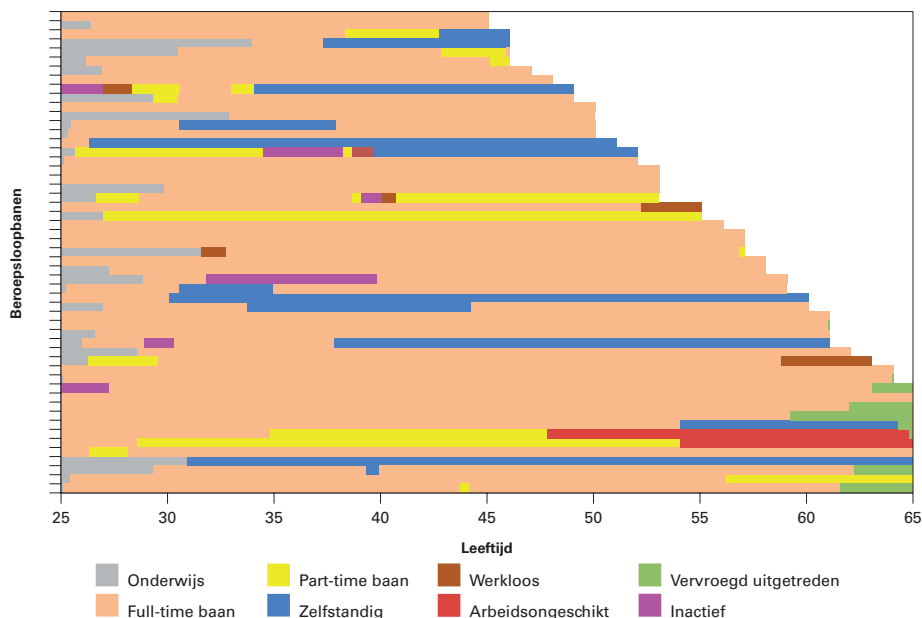
Opleidingsniveau	Aantal	Percentage	Beroepsstatus eerste baan	Beroepsstatus loopbaan
BO	301	13,7	34,5	40,4
LBO/VBO/MAVO	575	26,2	36,9	43,6
MBO	512	23,3	39,8	48,0
HAVO/VWO	113	5,1	48,6	55,8
HBO	461	21,0	50,4	60,2
WO	183	8,3	61,0	65,5
PAO	53	2,4	62,3	67,2
Totaal	2198	100	47,6	54,4

Bronnen: FNB 1998, 2000, 2003 en 2009.

idee te krijgen van het percentage oudere mannelijke werknemers (hier gedefinieerd als 45 jaar en ouder) dat postacademisch onderwijs heeft afgerond en hoe dit in relatie staat tot de overige opleidingsniveaus. Uit tabel 1 blijkt dat het percentage oudere mannen met postacademisch onderwijs relatief laag is (2,4 procent). Wel is het opvallend dat bijna 32 procent hoogopgeleid (minimaal HBO) is, hoewel de meeste mannen LBO, VBO of MAVO als hoogste opleidingsniveau bereikt hebben (26,2 procent). In de tabel hebben we ook de gemiddelde beroepsstatus van de eerste baan en de gemiddelde beroepsstatus over de gehele loopbaan per opleidingsniveau opgenomen. Deze status is gebaseerd op de *International Socio-Economic Index of Occupational Status (ISEI)*, lopend van minimaal 16 tot maximaal 90. Hieruit valt op te maken dat, naar verwachting, de beroepsstatus van zowel de eerste baan als de beroepsstatus over de gehele carrière hoger ligt, naarmate het opleidingsniveau stijgt. Qua status (en waarschijnlijk ook beloning) gaan de beste banen naar personen die een postacademische opleiding hebben afgerond. Het volgen van postacademisch onderwijs betaalt zich in die termen dus wel degelijk uit.

Hoe zien de arbeidsmarktcarrières van oudere mannen die postacademisch onderwijs gevolgd

Beroepsloopbanen van postacademisch opgeleide mannelijke 45-plussers (N=53)

Bronnen: FNB 1998, 2000, 2003 en 2009.

hebben er zoal uit? Om hier meer inzicht in te verschaffen, presenteren we in de figuur het carrièreverloop van alle (53) personen met postacademisch onderwijs. Iedere 'regel' (of 'rij') in de grafiek representeert een beroepsloopbaan van een individu. De minimumleeftijd in de figuur bedraagt 25 jaar, omdat de meeste mannen met postacademisch onderwijs daarvoor nog in opleiding waren en er ook mannen zijn die nog dagonderwijs volgen (zie de lichtgrijze balken). De maximaal mogelijke leeftijd is de 'AOW-leeftijd' van 65 jaar, aangezien werken na het 65ste levensjaar niet tot nauwelijks voorkomt onder de hier bestudeerde oudere cohorten. Een groot deel van de respondenten is echter niet gevolgd tot die leeftijd, omdat ze nog niet zo oud zijn. Hoewel het kleine aantal respondenten de resultaten kan vertekenen en tot voorzichtigheid noopt, geeft de figuur een interessant beschrijvend beeld.

Zo zien we dat wanneer postacademici de arbeidsmarkt betreden, ze veelal starten met full-time werk. Uit tabel 1 weten we dat het ook banen zijn met een relatief hoge beroepsstatus. Bovendien merken we op dat voltijd werken een flink deel beslaat van de arbeidscarrières van oudere mannen die postacademisch onderwijs hebben afgerond. Perioden van arbeidsongeschiktheid, inactiviteit en werkloosheid komen onder postacademici nauwelijks voor. Wel is een aantal mannen met postacademisch onderwijs een eigen bedrijf gestart. Tot slot zien we dat tegen het eind van de beroepsloopbaan sommigen met vervroegd pensioen zijn gegaan.

De late beroepsloopbaan van postacademici

In hoeverre speelt opleidingsniveau een rol in het voorspellen van de kans op vrijwillige vervroegde uitreding enerzijds en onvrijwillige vervroegde uitreding via arbeidsongeschiktheid of werkloosheid (samengevoegd onder de noemer sociale zekerheid) anderzijds? Uit tabel 2 valt af te lezen dat 439 oudere mannen (19,5 procent) vrijwillig en 224 oudere mannen (9,2 procent) onvrijwillig de arbeidsmarkt hebben verlaten. Wanneer we deze uittrederoutes percenteren binnen opleidingsniveau, zien we dat lager opgeleide oudere mannen een grotere kans hebben dan hoger opgeleide oudere mannen op zowel vervroegde pensionering als arbeidsongeschiktheid of werkloosheid. Dit geldt vooral voor de vergelijking tussen personen met alleen basisonderwijs of LBO/VBO/MAVO en (post)academisch opgeleiden.

Ook als we rekening houden met onder andere verschillen in leeftijd, beroepsloopbaan, partnerkenmerken en werkloosheidspercentage, blijven deze opleidingsverschillen in uitredgedrag bestaan. Lager opgeleiden (vooral MBO en lager) lopen het grootste risico op arbeidsongeschiktheid en werkloosheid ten opzichte van postacademici. Verder blijken WO-ers en PAO-ers een zeer lage en tevens gelijkwaardige kans te hebben om onvrijwillig het arbeidsproces te verlaten.

Uit de analyse van vervroegde pensionering blijkt dat oudere mannen die (post)academisch onderwijs hebben afgerond het langst doorwer-

Tabel 2. Uittrederoute van mannelijke 45-plussers naar opleidingsniveau (N=2198)

Opleidingsniveau	Vervroegd pensioen		Sociale zekerheid*	
	Aantal	Percentage	Aantal	Percentage
BO	73	24,3	61	20,3
LBO/VBO/MAVO	136	23,7	67	11,7
MBO	82	16,0	42	8,2
HAVO/VWO	26	23,0	7	6,2
HBO	89	19,3	36	7,8
WO	24	13,1	8	4,4
PAO	9	17,0	3	5,7
Totaal	439	19,5	224	9,2

* AOW wordt niet hiertoe gerekend.

Bronnen: FNB 1998, 2000, 2003 en 2009.

ken. Wederom valt geen (statistisch significant) verschil waar te nemen tussen WO-ers en PAO-ers. Zij hebben dus een even grote kans om vrijwillig met pensioen te gaan voor hun 65ste levensjaar. HBO-gediplomeerden of mannen met een lager diploma dan HBO hebben een grotere kans om vervroegd uit te treden vergeleken met mannen met postacademisch onderwijs.

Conclusie

Mannen van 45 jaar en ouder met een afgeronde postacademische opleiding kennen een vrij beschermde beroepsloopbaan die gekenmerkt wordt door fulltime banen met een hoge beroepsstatus. Hun menselijk kapitaal lijkt hen te beschermen tegen gedwongen pensionering. Het zijn vooral de laagst opgeleiden in Nederland die in hun latere beroepsloopbaan terechtkomen in arbeidsongeschiktheid en werkloosheid en dus een kwetsbare positie op de arbeidsmarkt innemen. Tevens gaan zij vaker met vervroegd pensioen dan hoger opgeleiden. Wellicht prefereren mensen met een hoger opleidingsniveau het langer door te werken, omdat zij meer intrinsieke motivatie halen uit hun werk. Bovendien betreedt deze groep de arbeidsmarkt over het algemeen op latere leeftijd. Zowel bij arbeidsmarkt-intrede als -uittrede speelt de gevolgde opleiding een belangrijke rol. Postacademici komen in hun beroepsloopbaan nauwelijks in aanraking met arbeidsongeschiktheid en werkloosheid en zijn kennelijk aantrekkelijk voor werkgevers. Ze hebben prestigieuze, goedbetaalde banen die fysiek waarschijnlijk minder belastend zijn. Langer doorwerken zal voor hen daarom gemakkelijker zijn dan voor de laagst opgeleiden met zwaarder werk.

Een belangrijke vraag voor de toekomst is in hoeverre de sociale ongelijkheid in de late beroepsloopbaan vergroot wordt door maatregelen (zoals het verhogen van de AOW-leeftijd van 65 naar 67 jaar) die langer doorwerken moeten stimuleren. Voor lager opgeleiden zou dit in praktijk wel eens niet haalbaar kunnen zijn, waardoor arbeidsongeschikt of werkloosheid een reëel scenario is.

Mark Visser, Radboud Universiteit,
e-mail: m.visser@maw.ru.nl

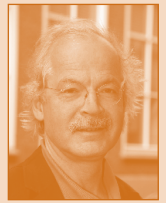
Maurice Gesthuizen, Radboud Universiteit,
e-mail: m.gesthuizen@maw.ru.nl

Gerbert Kraaykamp, Radboud Universiteit,
e-mail: g.kraaykamp@maw.ru.nl

Maarten H.J. Wolbers, Radboud Universiteit,
e-mail: m.wolbers@maw.ru.nl

TWEDE DEMOGRAFISCH DIVIDEND LONKT

Demografische veranderingen gaan soms gepaard met onvoorziene meevallers. Maar je moet er als samenleving wel op tijd bij zijn om van deze meevallers te kun-

nen profiteren. Het bekendste voorbeeld van zo'n demografische meevaller is het demografische dividend. Kort gezegd komt dat er op neer dat in een jonge bevolking het arbeidsaanbod sneller groeit dan het aantal mensen dat afhankelijk is van de werkende bevolking: de afhankelijkheidsgraad is relatief laag en dat kan enkele decennia duren. Dit dividend lonkt vooral in veel ontwikkelingslanden, en in het verleden ook bij ons in de westerse wereld, maar het is dan wel nodig dat het arbeidsaanbod ook daadwerkelijk wordt ingezet. Lukt dat, dan komt er geld vrij dat in economische ontwikkeling en welzijn kan worden geïnvesteerd. Het dividend raakt op als de beroepsbevolking door een dalend kindertal langzamer gaat groeien en er door de stijgende levensverwachting steeds meer ouderen komen. In veel scenario's wordt dan het doembeeld van 'de vergrijzing' in sombere tinten geschetst. Langzamerhand wordt het echter duidelijk dat er een tweede demografisch dividend lonkt, dat van de gezonde actieve oudere. De bekende Amerikaanse demografen Andrew Mason en Ronald Lee signaleerden dit tweede dividend als een van de eersten. Een oudere bevolking die ook nog het vooruitzicht heeft om heel veel jaren actief en in goede gezondheid door te brengen, heeft volgens hen een sterke drijfveer om kapitaal te vergaren dat nuttig kan worden geïnvesteerd en zo bijdraagt aan economische ontwikkeling en individuele voorspoed (denk bijvoorbeeld aan onze pensioenreserves). Het tweede demografische dividend heeft, denk ik, ook nog een andere kant: de maatschappelijke bijdrage die actieve ouderen ook na hun vertrek van de arbeidsmarkt blijven leveren, bijvoorbeeld in vrijwilligerswerk, mantelzorg en ondersteuning binnen families. Ook dat vertegenwoordigt een economische waarde, die het tweede demografische dividend waardevoller maakt. Blijven investeren in mensen met betere kwalificaties en gezondheid maakt deze opbrengst alleen maar groter. Ook de Wereld Bank kwam onlangs tot deze conclusie.

Nico van Nimwegen is Honorary Fellow van het NIDI.

Terugkeer van Joden naar Israël

De recente oproep van de Israëlische premier Netanyahu aan alle Joden in de wereld om naar Israël te komen roept de vraag op hoe het staat met de Joodse diaspora. Hoe omvangrijk is die diaspora en hoe heeft de Israëlische wet op de terugkeer van verspreide Joden naar Israël tot nu toe uitgewerkt?

Naar aanleiding van de aanslagen in Parijs en Kopenhagen eerder dit jaar lijkt voor sommigen een nieuwe immigratiegolf naar Israël aanstaande. Netanyahu maakte die angst duidelijk met de woorden: "Jews have been murdered again on European soil only because they were Jews and this wave of terrorist attacks – including murderous anti-Semitic attacks – is expected to continue." Veiligheid en 'thuis komen' is een belangrijk gegeven in de migratie naar Israël. Uit recent onderzoek onder immigranten over de periode 2006-2011 werd door velen als motief voor immigratie genoemd: 'de wens om als Jood in een Joodse staat te leven' en 'de wens om de toekomst van kinderen veilig te stellen'. Israël kent momenteel 8,3 miljoen inwoners waarvan 75 procent Joods is.

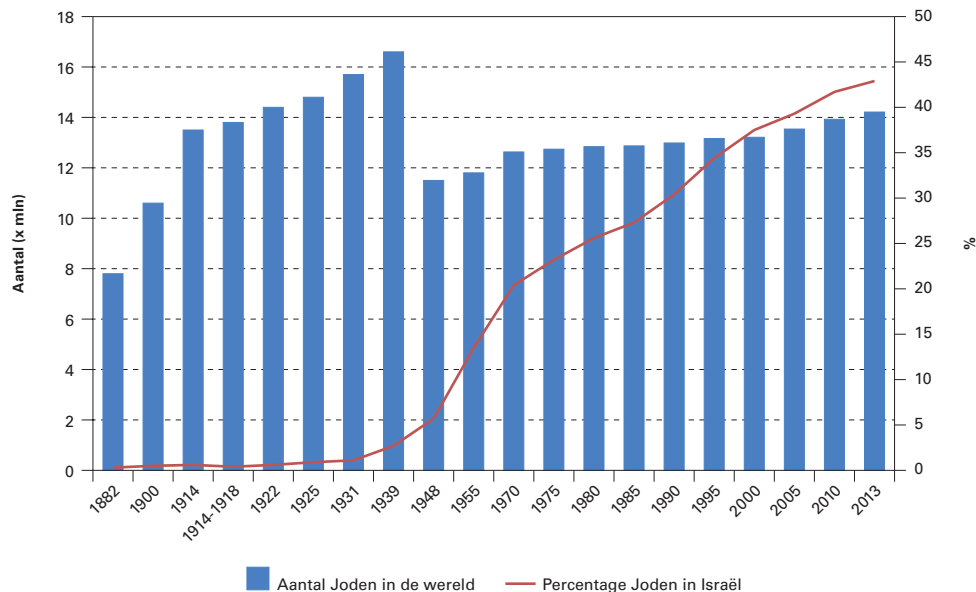
Immigratiegolven naar Israël worden opgedeeld in verschillende Aliyahs (zie kader). Zoals de figuur laat zien is de terugkeer van Joden naar Israël een ontwikkeling die onverminderd plaatsvindt sinds 1948, het jaar van de oprichting van de staat Israël. In 1939 waren er wereldwijd nog 16,6 miljoen Joden waarvan 2,7 procent in Israël leefden; tegenwoordig leeft bijna 45 procent van alle Joden in dit land. De opkomst van het Nazisme in de jaren dertig en de pogroms in Oost-Europa waren aanleiding voor Joden om hun heil in Israël te zoeken. Maar de Britten die het mandaatgebied Palestina (zoals Israël toen heette) bestuurden, voer-

den een strikt immigratiebeleid uit met zeer beperkte quota, waardoor velen of weer moesten terugkeren of de gok waagden door illegaal het land binnen te gaan via zee of via Irak en Syrië. De Holocaust met de moord op 6 miljoen Joden heeft diepe sporen nagelaten en is ook terug te zien in de figuur in de enorme daling van de totale Joodse wereldbevolking.

Velen die de Tweede Wereldoorlog overleefden en niet meer konden aarden in Europa, trokken ofwel naar de Verenigde Staten of naar Israël. Sinds 1950 kent Israël de *Wet op de Terugkeer* die kortweg aan iedereen, waar ook ter wereld, die van (gedeeltelijke) Joodse komaf is, het recht geeft om zich in Israël te vestigen en het Israëlisch staatsburgerschap te verkrijgen.

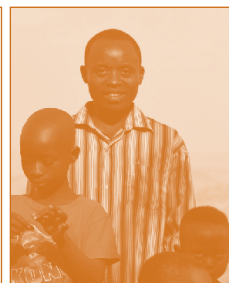
Ondanks de vele oorlogen en de onrust blijft Israël aantrekkingskracht uitoefenen. De laatste Aliyah heeft betrekking op de val van de Muur die veel Oost-Europese en Russische Joden de gelegenheid gaf om te emigreren naar Israël. Daarna is de immigratie flink ingezakt. Met het Moslim-fundamentalisme en de opkomst van Islamitische Staat is wellicht een nieuwe Aliyah in aantocht. Hierbij moet wel bedacht worden dat de meeste diaspora-Joden in de VS leven en voor hen is de neiging om naar Israël te verhuizen niet direct aanwezig. In 2013 leefde 40 procent van alle Joden wereldwijd in de VS.

Figuur 1. Aantal Joden in de wereld en percentage van alle Joden dat in Israël woont, 1882-2013

Bron: CBS Israel, Statistical Abstract of Israel 2014.

DEMOS verschijnt 10 x per jaar en wil de kennis en meningsvorming over bevolkingsvraagstukken bevorderen.

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen met bronvermelding wordt op prijs gesteld. Graag ontvangt de redactie een bijvoegsel. De personen op de foto's komen niet in de tekst voor en hebben geen relatie met hetgeen in de tekst wordt beschreven.

Het NIDI is een instituut van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen en is geaffilieerd met de Rijksuniversiteit Groningen. Het NIDI houdt zich bezig met onderzoek naar bevolkingsvraagstukken.

colofon

DEMOS is een uitgave van het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI).

Redactie: Nico van Nimwegen, hoofdredacteur
Ingrid Esveldt, eindredacteur
Harry van Dalen, redacteur
Peter Ekamper, (web)redacteur

Adres: NIDI/DEMOS
Postbus 11650
2502 AR 's-Gravenhage
(070) 356 52 00

Telefoon: demos@nidi.nl
E-mail: demos.nidi.nl / www.nidi.nl
Internet: gratis

Abonnementen: Harmine Louwé
Basisontwerp: www.nadorpdruk.nl
Druk:

Harry van Dalen, NIDI,
e-mail: dalen@nidi.nl

ALIYAH

De Joodse immigratie naar Israël is niet iets van vandaag of gisteren. De immigratie van Joden vanuit de diaspora naar Israël heeft ook een naam: Aliyah (Hebreeuws voor 'beklimming') ook wel eens gedefinieerd als 'op weg naar Jeruzalem'. Dit begrip grijpt terug op de Bijbelse geschiedenis toen de Tempel in Jeruzalem door de Babyloniërs werd vernietigd in 586 voor Christus. Het grootste deel van de Joden leefde daarna in ballingschap in Babylon. Ondanks de verspreiding ('diaspora') van het Joodse volk over de aangrenzende landen bleef een verlangen naar een terugkeer naar het Heilige land in stand.